

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМ ПРОФІЛАКТИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У ЦЕНТРАХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ

У статті розглядається актуальність впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. Розкриваються результати дослідження щодо опитування фахівців, які працюють з підлітками у цих закладах.

Ключові слова: центри соціально-психологічної реабілітації дітей, служба пробації, програма профілактики агресивної поведінки підлітків, агресивна поведінка, підлітки з агресивною поведінкою.

Постановка проблеми. Вирішення проблеми профілактики агресивної поведінки підлітків на державному рівні в Україні покладене на управління у справах сім'ї та молоді, кризові центри, управління освіти, шкільних психологів, окрім того, до такої діяльності дотичні психологи притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації (куди рішенням суду направляються підлітки, які здійснили злочин до досягнення віку відповідальності), психологи виховних колоній для неповнолітніх. Окрім того, впровадження в Україні з серпня 2015 р. служб пробації, які реалізують види покарання, не пов'язані з позбавленням волі, ці органи також здійснюють корекцію та профілактику агресивної поведінки підлітків у контексті попередження правопорушень та злочинів.

В умовах сьогодення однією із сучасних проблем суспільства є бездоглядність і безпритульність дітей та підлітків. Враховуючи складну соціально-політичну ситуацію, економічну кризу, збройний конфлікт на Сході України, підвищилась кількість дітей, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей. Лише у м. Києві протягом 2014 р. у центрі перебувало 226 дітей різного віку [1].

Відповідно до Типового Положення про центри соціально-психологічної реабілітації дітей даний заклад визначається як – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги.

Мета статті полягає у визначенні актуальності впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації.

Результати теоретичного дослідження. У контексті нашого дослідження вважаємо за потрібне проаналізувати програми профілактики агресивної поведінки таких категорій дітей та підлітків:

- неповнолітні правопорушники до досягнення віку відповідальності;
- неповнолітні правопорушники, які досягли віку кримінальної відповідальності та отримали судові вироки;
- підлітки, які вчинили насильство в сім'ї;
- учні загальноосвітніх шкіл, які виявляють ознаки агресивної поведінки, чинять насильство щодо однолітків, але поза межами адміністративної або кримінальної відповідальності;
- підлітки, які опинилися у складних життєвих обставинах, бездоглядні та безпритульні підлітки.

Одним із органів, що здійснює профілактичну роботу з *неповнолітніми правопорушниками до досягнення віку відповідальності* є школи та професійні училища соціальної реабілітації. У ряді шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації діють авторські програми.

Так, наприклад, на базі Свердловської школи соціальної реабілітації діє *Психолого-педагогічна корекційно-розвивальна програма з подолання агресивної поведінки підлітків*, що була розроблена у 2009 р. Програма спрямована на роботу з підлітками, які мають агресивну поведінку і є вихованцями шкіл соціальної реабілітації. Метою даної програми є корекція агресивної поведінки підлітків у результаті цілеспрямованої педагогічної дії.

Основними завданнями цієї програми є: формування мотивації до самовиховання і саморозвитку, формування базових ціннісних орієнтацій, підвищення особистісної самооцінки, навчання підлітків комунікативним навичкам, формування вміння вирішувати конфлікт за допомогою конструктивних альтернатив, формування відповідальної поведінки та толерантного ставлення до оточуючих [3].

З *неповнолітніми правопорушниками, які досягли віку кримінальної відповідальності та отримали судові вироки*, працюють служба пробації та виховні колонії. Щодо реалізації профілактичних програм у службі пробації, то як таких програм не існує, переважно робота обмежується бесідами. Наразі здійснюється процедура щодо адаптації та затвердження профілактичних програм, що були розроблені громадськими інституціями, як пробаційних. В окремих установах виконання покарань, тобто виховних

колоніях, діють авторські програми корекції агресивної поведінки, розроблені спільно з громадськими організаціями та затверджені Державною пенітенціарною службою України.

Так, наприклад, у Мелітопольській виховній колонії для дівчат, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, діє *Профілактична програма відповідальної партнерської поведінки*. Метою цієї програми є підвищення рівня ресоціалізації дівчат, які звільняються з місць позбавлення волі, шляхом формування у них адекватних моделей сімейної та статевої поведінки, трансформації агресивних та/або віктимних форм поведінки.

Основними завданнями програми, що діє у Мелітопольській виховній колонії є: формування в учасників навичок самоаналізу, саморефлексії, визначення та переосмислення уявлень щодо власного Я-образу, формування самоповаги, адекватної самооцінки як основи ефективних міжособистісних стосунків, корекція патологічних особистісних установ, стереотипів та помилок уявлень щодо міжособистісних стосунків, у тому числі з протилежною статтю, аналіз причин виникнення конфліктних ситуацій та шляхів їх розв'язання, розкриття поняття конструктивного та деструктивного конфлікту, формування адаптивних моделей статевої поведінки, формування навичок визначення та досягнення життєвих цілей, формування та визначення соціальних і професійних ролей [4].

З *підлітками, які вчинили насильство в сім'ї*, працюють органи внутрішніх справ, управління у справах сім'ї, молоді та спорту, кризові центри. У Законі України "Про попередження насильства в сім'ї" у ст. 6 одним із повноважень органів внутрішніх справ є направлення осіб, які вчинили насильство в сім'ї, до кризових центрів для проходження корекційної програми, спрямованої на подолання агресивної поведінки. Стосовно підлітків таке рішення може бути винесене лише особі, яка досягла 16 років. Вказане вікове обмеження існує тому, що направлення на проходження таких програм відбувається тільки після офіційного попередження про недопустимість насильства в сім'ї, а воно виноситься лише особам з 16 років, оскільки це є віком адміністративної та кримінальної відповідальності у нашій країні [2].

На рівні держави затверджена *Типова програма корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, та основні засади її реалізації*. Метою даної програми є корекція агресивної поведінки осіб, які здійснили насильство в сім'ї. Програмою передбачено інституціоналізацію роботи з кривдниками – побудову системи підготовки кадрів для роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, організацію спеціалізованого навчання та супервізії, методичне забезпечення.

Головними завданнями Типової програми корекційної роботи з особами, які вчинили насильство в сім'ї, є: ознайомити учасників з основними нормативними документами України, які регламентують гендерні, сімейні та соціально-побутові стосунки в родині; навчити учасників визначати власні проблеми та шляхи їх розв'язання; формувати навички безконфліктного спілкування; сприяти зниженню емоційної напруги та особистісної тривожності; формувати навички саморегуляції та самоконтролю; сприяти підвищенню самооцінки та відповідальності за свої вчинки і своє життя; навчити основам аутогенного тренування та релаксації; розвинути здібності розуміти емоційний стан іншої людини та вміння адекватно проявляти свій; сприяти формуванню позитивних ціннісних орієнтацій та моральних уявлень [4].

Робота з *учнями загальноосвітніх шкіл, які виявляють ознаки агресивної поведінки, чинять насильство щодо однолітків, але поза межами адміністративної або кримінальної відповідальності*, покладена на Управління освіти та шкільних психологів. Психологи загальноосвітніх закладів працюють відповідно до свого бачення впровадження подібних програм у школі з підлітками, в ряді шкіл України діють авторські програми, затверджені управліннями освіти.

Також на національному рівні існує Розпорядження Кабінету міністрів України від 13 квітня 2011 р. №330-р "Про затвердження плану заходів з виконання у 2011 році Загальнодержавної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року", де у розділі 2 пункті 1.2 зазначено про необхідність вивчення та поширення досвіду впровадження у навчально-виховний процес курсу "Шкільна медіація" з метою вивчення способів розв'язання конфліктних ситуацій, що, на нашу думку, сприятиме подоланню агресивної поведінки.

З *підлітками, які опинилися у складних життєвих обставинах, бездоглядними та безпритульними підлітками* працюють притулки для дітей та центри соціально-психологічної реабілітації дітей. У ряді установ діють авторські програми корекції агресивної поведінки, розроблені спільно з громадськими організаціями, оскільки як таких затверджених програм немає.

Методика та процедура дослідження. Для розробки ефективної програми профілактики агресивної поведінки підлітків нами було проведено дослідження у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей щодо аналізу такої поведінки. Для даного дослідження була розроблена анкета для опитування спеціалістів, які працюють з підлітками, що перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації. Розроблена нами анкета містила три блоки запитань:

- *перший блок* – особливості агресивних проявів підлітків, які перебувають у притулках для дітей;
- *другий блок* – здійснення корекції агресивної поведінки підлітків у притулках;
- *третій блок* – актуальність розробки та впровадження комплексної програми корекції агресивної поведінки підлітків.

Цільовою групою для опитування були обрані соціальні педагоги, психологи та вихователі притулків та центрів соціально-психологічної реабілітації (ЦСПР) дітей, а також спеціалісти, які дотичні до профілактичної роботи з даною категорією підлітків. В опитуванні взяли участь 35 спеціалістів у містах Київ, Полтава, Житомир, Чернівці, Тернопіль, Маріуполь.

Аналіз результатів дослідження. Аналіз емпіричного матеріалу дав можливість отримати такі кількісні та якісні результати.

На запитання "Чи притаманна агресивна поведінка підліткам, які перебувають у притулках та ЦСПР?" всі респонденти відповіли ствердно. Таким чином, дані результати підтверджують актуальність обраної нами проблеми.

Як видно з рис. 1, переважна більшість спеціалістів вказали на невербальні прояви зовнішньої агресії, такі як образи та нецензурні вислови (74%), а також на фізичну агресію: стусани, штовхання (51,4%), побиття та бійки (34,2%), плювання, дряпання, кусання інших (34,2%). Переважання вербальної агресії у підлітків даної категорії зумовлена наявністю жаргонної лексики у самій субкультури.

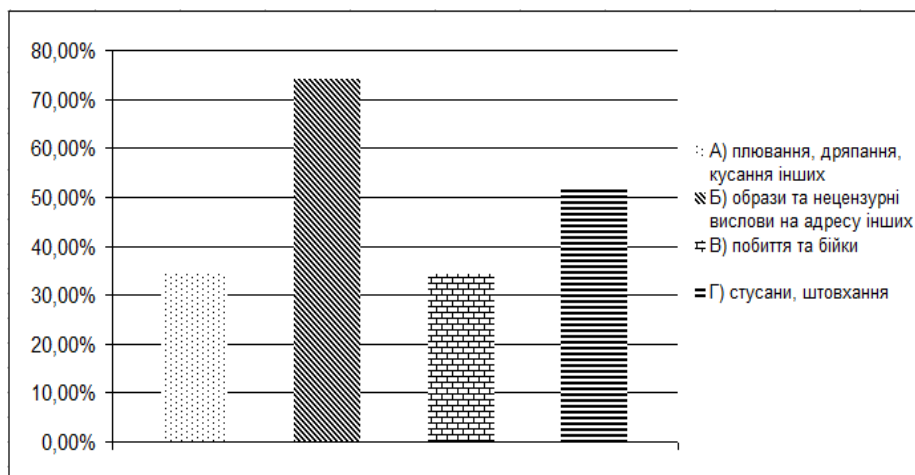

Рис. 1. Результати відповідей спеціалістів на запитання анкети: "Які прояви агресивної поведінки підлітків Ви спостерігаєте найчастіше?"

Згідно з результатами відповідей спеціалістів (рис. 2) виходить, що 35% респондентів вважають, що агресивні прояви найчастіше спостерігаються у підлітків віком 13-14 та 15-16 років, 17% – віком 10-12 років, і лише 13% підлітків віком 17-18 років також притаманні такі прояви.

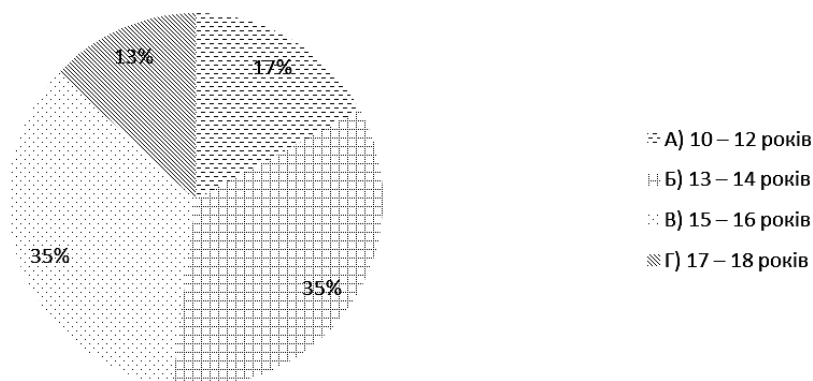

Рис. 2. Результати відповідей спеціалістів на запитання анкети: "Серед підлітків якої вікової категорії найчастіше зустрічаються агресивні прояви?"

Для нашого дослідження важливим було визначити гендерні особливості агресивних проявів підлітків. За аналізом відповідей фахівців на запитання "На Вашу думку, хто більше схильний до агресивної поведінки?", визначили, що до агресивної поведінки схильні однаковою мірою як хлопці, так і дівчата.

У процесі дослідження нам було важливо з'ясувати на кого найчастіше спрямовані агресивні дії підлітків. Так, за результатами відповідей на таке запитання спеціалісти вважають, що в першу чергу агресія вихованців спрямована на однолітків (100%), на другому місці спеціалісти відзначили спрямованість агресивних дій на персонал ЦСПР (17%), на третьому – на вихователів (14%), на четвертому – батьків (8,6%) і лише 2,9% зазначили про спрямованість агресії на психолога. Та жоден зі спеціалістів не зазначив, що агресія дітей спрямована на волонтерів та сторонніх людей і гостей притулку (рис 3).

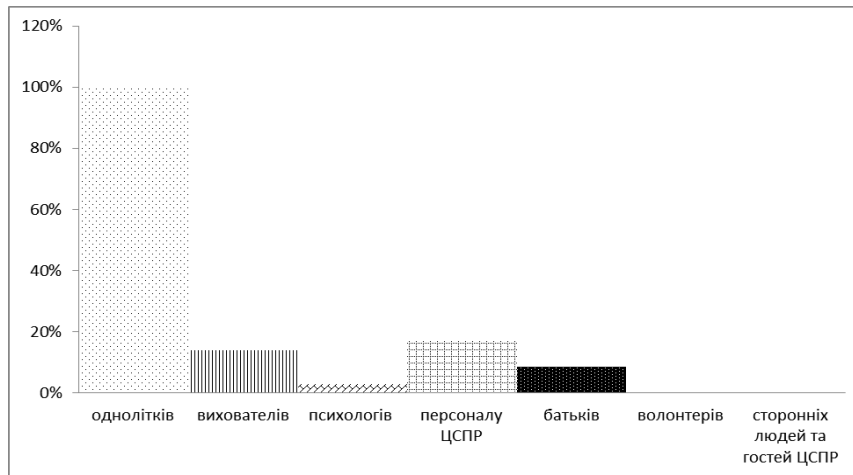

Рис. 3. Результати відповідей спеціалістів на запитання анкети: "На кого, найчастіше, спрямована агресія підлітків?"

На запитання анкети "Чи здійснюється профілактична робота серед підлітків з агресивними проявами у Вашому ЦСПР?" всі опитані відповіли ствердно.

Для нашого дослідження було важливим визначити, які форми і методи використовують спеціалісти при здійсненні корекційної роботи. Так, з рис. 4 видно, що найбільше фахівці використовують у своїй роботі індивідуальні бесіди (94%), проводять групові бесіди та обговорення (77%). Меншою мірою спеціалісти використовують рольові ігри (60%), арт-терапію (54%), тренінгові заняття (51,4%), методи ігротерапії (42,8%) та казкотерапії (34,2%), а також обговорення на педагогічних радах (34,2%). Із всіх опитаних метод товариського суду використовують 2,9% респондентів. Проаналізувавши дані, отримані нами, ми дійшли висновку, що в переважній більшості популярністю серед спеціалістів користуються методи бесід та обговорень. Хоча також важливим є бажання фахівців використовувати новітні інтерактивні методи роботи.

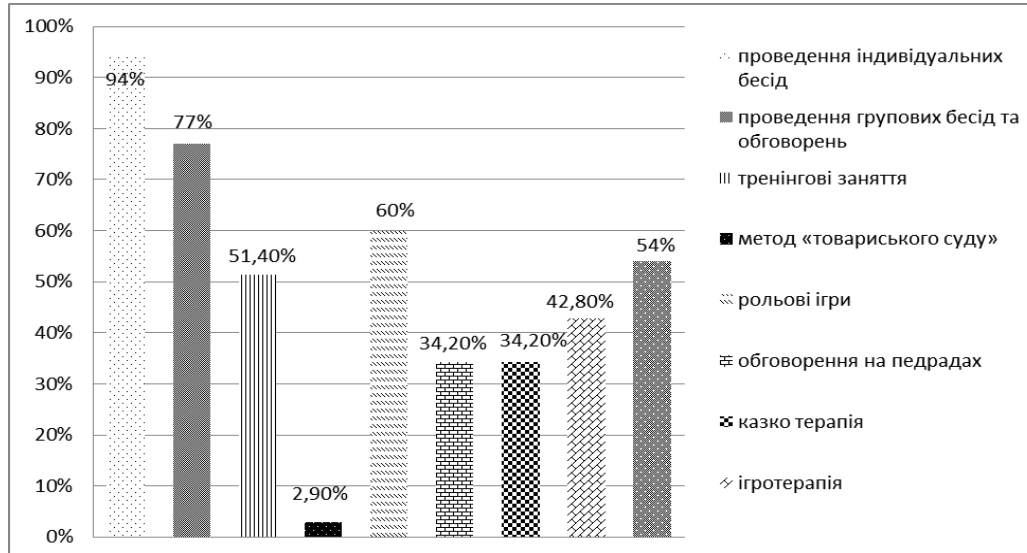

Рис. 4. Результати відповідей спеціалістів на запитання анкети "Які форми і методи використовуєте під час корекції агресивної поведінки підлітків?"

На запитання анкети "З якою періодичністю здійснюється корекційна робота у Вашому закладі?" 68% опитаних зазначили, що така робота здійснюється кожного тижня, 8,6% респондентів вказали, що проводять 1-2 рази на місяць, один раз в квартал та за потреби здійснюють профілактичну роботу, 2,9% відповіли, що проводять профілактичні заходи з подолання агресивної поведінки один раз на півроку.

На відкрите запитання анкети "Які профілактичні програми використовуєте під час роботи з підлітками з агресивною поведінкою?" респонденти наводили приклади методів роботи, різновидів загальнорозвивальних занять, що є елементами профілактичних програм і спрямовані на подолання ВІЛ/СНІДу та загальний розвиток підлітків, формування здорового способу життя. Проте ці програми не є власне програмами профілактики агресивної поведінки підлітків.

Відповіді фахівців на запитання "Як Ви вважаєте, чи є актуальним впровадження у Вашому закладі розробленої програми корекції агресивної поведінки підлітків?" розподілилися наступним чином: 32% опитаних вказали, що впровадження корекційної програми для їх притулків є більш актуальним, ніж неактуальним; 68% спеціалістів вказали на те, що впровадження такої програми є дуже актуальним для їх закладів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного аналізу можна зробити висновок, що розробка та впровадження комплексної програми профілактики агресивної поведінки підлітків є актуальною для притулків та ЦСПР.

Таким чином, проаналізувавши результати опитування фахівців можемо зробити висновки, що:

– проблема агресивної поведінки підлітків наявна у закладах соціального захисту дітей, тобто притулках та ЦСПР;

– профілактика агресивної поведінки підлітків, які перебувають у притулках для дітей, здійснюється фахівцями закладів з використанням певних форм та методів, але комплексні програм профілактики такої поведінки не впроваджені;

– є необхідністю впровадження програми профілактики агресивної поведінки підлітків для 100 % закладів;

– програма профілактики агресивної поведінки підлітків має містити сукупність групових та індивідуальних форм роботи з використанням інтерактивних методів та методик.

Використані джерела

1. Закон України "Про попередження насильства в сім'ї": за станом від 28 верес. 2008 р. / Верховна Рада України. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – (Нормативний документ).
2. Звіт про роботу Служби у справах дітей Київської міської ради Київської міської державної адміністрації за 2014 рік. – К. : [б.в.], 2015. – 50 с.
3. Кочемировская Е. А. Коррекция деструктивных моделей межличностного взаимодействия и формирование навыков просоциального поведения у подростков: [практическое пособие] / Е. А. Кочемировская, А. А. Гришко. – Х. : НТМТ, 2007. – 84 с.
4. Кочемировська О. О. Національна практика корекції поведінки осіб, що чинять насильство в сім'ї. Огляд програм, що реалізуються або розроблені громадськими організаціями чи іншими інституціями в Україні / О. О. Кочемировська // Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні – 2009 : правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти. Аналітичний звіт. – К. : ПРООН, 2011. – 372 с.

Sergeieva K. V.

INTRODUCTION OF THE PROGRAMS FOR THE PREVENTION OF ADOLESCENTS' AGGRESSIVE BEHAVIOR IN SOCIO-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION CENTRES FOR CHILDREN

In the article the actuality of introduction of the programs for the prevention of adolescents' aggressive behaviour in socio-psychological rehabilitation centres for children was considered. The research results as for the survey of experts who work with adolescents in these institutions were revealed.

According to the analysis we can conclude that working out and introduction of the comprehensive program for the prevention of adolescents' aggressive behaviour is relevant for shelters and socio-psychological rehabilitation centres for children.

Thus, after analysing the results of experts' survey we can draw the conclusions: the problem of adolescents' aggressive behaviour is present in children's social protection institutions that are shelters and socio-psychological rehabilitation centres for children; the prevention of aggressive behaviour of adolescents who are staying in shelters for children, is carrying out by the specialists of institutions with using specific forms and methods, but the comprehensive programs for the prevention of such behaviour are not embedded; it is necessary to introduce the program for the prevention of adolescents' aggressive behaviour in all such institutions; the program for the prevention of adolescents' aggressive behaviour should include a combination of group and individual forms of work with interactive methods and techniques.

Key words: *socio-psychological rehabilitation centres for children, probation service, program for the prevention of adolescents' aggressive behaviour, aggressive behaviour, adolescents with aggressive behaviour.*

Стаття надійшла до редакції 15.11.2015 р.